

3.3. Дослідження проблемних аспектів економічної безпеки підприємницьких структур в умовах повоєнного відновлення: безпекознавчий базис та кримінологічний контекст

Вівчар О. І.,

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри безпеки та правоохоронної діяльності,
Західноукраїнський національний університет,*

Михайлишин Л. І.

*доктора економічних наук, професора,
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,*

Олійничук Р. П.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри безпеки та правоохоронної діяльності,
Західноукраїнський національний університет*

В умовах воєнного стану через недосконалість законодавства та безконтрольність і відповідальність підприємств, установ і організацій, багато з яких отримують надприбутки як законними і незаконними шляхами. Тому, враховуючи сучасну соціально-економічну ситуацію, доцільним і своєчасним є дослідження проблематичних питань та розробка багатовекторного механізму протидії злочинності економічної безпеки підприємницьких структур.

Не можливо залишити поза увагою те, що особливо в період післявоєнної відбудови та подальшого розвитку українського суспільства безпека громадян значною мірою залежить від якості та ефективності роботи правоохоронних органів нашої держави, особливо коли це доходить до розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. В умовах повномасштабних бойових дій на території нашої держави було вчинено чимало кримінальних злочинів, особливо військових, розкриття та розслідування яких має свої особливості. Більшість із них залишаються непоміченими з різних причин, а деякі мають високу латентність.

Аналіз процесів та вплив умов воєнного стану на економіку країни показує, що відбулося проникнення інтересів криміналітету. Саме тут зростають негативні явища. Сфера злочинної діяльності поширюється від звичайного розкрадання державного майна до масштабного шахрайства та контролю над цілими галузями народного господарства, особливо бізнес-структурами. Злочинність у системі бізнес-структур є результатом внутрішньоособистісного, міжособистісного, а іноді й соціально-політичного конфліктів. Можна сказати, що злочин – це конфліктний спосіб задоволення потреб і досягнення мети [1, с. 250].

Відзначимо, що домінуючі тенденції та аспекти сучасних проблем дозволяють констатувати, що механізмом злочинності є процес криміналізації особистості і спільнот. Часто проходить певний час, перш ніж станеться злочин. У процесі асоціалізації добровільної чи примусової, вони набувають кримінального досвіду.

Згідно з проведеним дослідженням, слід зазначити, що одним із основних ризиків в Україні є нелегальна (кримінально-тіньова) економічна діяльність. Найбільш інформативною ознакою середовища, масштабів і специфіки ризику є аналіз найпоширеніших складів предикатного злочину. Згідно рис. 1 відзначено, що на першому місці серед предикатів в Україні, знаходиться діяльність суб'єктів фіктивного підприємництва.

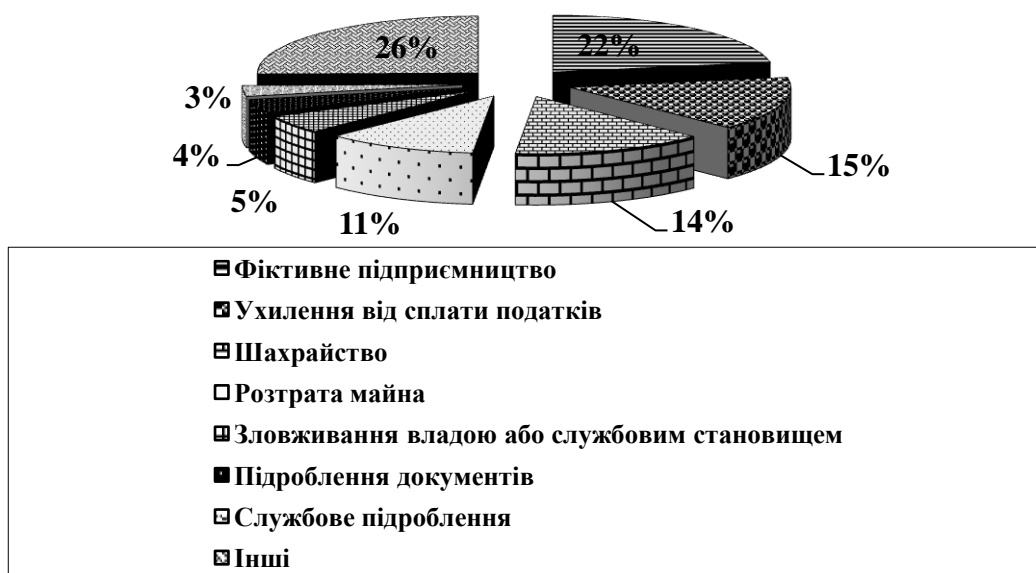

Рис. 1. – Структурний розподіл злочинної діяльності 2022 р.

Сформовано авторами на основі статистичних даних

У свою чергу, фіктивне підприємництво є одним із ключових елементів механізму ухилення від оподаткування, суть якого зводиться, з одного боку до створення сприятливих умов для вчинення злочинів у сфері господарської діяльності, а з іншого – з іншого боку для приховування злочинної діяльності та зменшення податків, зборів та інших обов'язкових платежів, об'єктів оподаткування та приховання місця злочинної діяльності з метою ухилення від відповідальності. Представлена на рис. 1 структура дозволяє констатувати той факт, який конкретизує конкретні обставини злочинної діяльності – національною структурою предикатного злочину є фіскально-корупційною. Приблизно 40% предикатних злочинів пов'язані з різними незаконними/тіньовими перерозподілами доходів від підприємницьких структур (фіктивне підприємництво, ухилення від сплати податків, шахрайство,

розкрадання), а ще 40% предикатних злочинів пов'язані з різними корупційними діями (зловживання владою, службовим становищем), підробка документів тощо) [5].

Вбачається, що особливістю формування внутрішніх нелегальних доходів є те, що їх основним джерелом є не наркобізнес чи інші види класичних злочинів, а сфера білокомірцевої злочинності – ухилення від сплати податків у великих і надзвичайно великих розмірах та корупція залучена із широким спектром різноманітних напрямків [8, с. 595].

Хочемо ще раз зазначити, що економічна безпека підприємницьких структур є складним і багатогранним поняттям. З моменту створення системи економічної безпеки формування методів уникнення можливих загроз та напрямків мінімізації негативного впливу на економічну систему підприємств можна віднести до першочергових завдань усунення загроз та запобігання негативним впливам на рівень економічної безпеки. Отже, загрози – це насамперед шкода безпеці підприємства як соціально-економічної системи, яка проявляється у додаткових витратах, збитках або нестачі вигод, небажаних змінах параметрів безпеки і, як наслідок, порушенні стабільності діяльності підприємства та відхилення від обраної стратегії розвитку [2, с. 87].

Також звертаємо увагу на наступний розподіл внутрішніх і зовнішніх загроз, які існують у світі, за даними Content Security Portal: розголошення (надмірна балакучість працівників) – 32%; несанкціонована поведінка шляхом підкупу та спонукання до співпраці між конкурентами та злочинними угрупованнями – 24%; відсутність відповідного нагляду та суворих умов у компанії для забезпечення конфіденційності інформації – 14%; традиційний обмін виробничим досвідом – 12%; неконтрольоване використання інформаційних систем – 10%; виникнення конфліктних ситуацій серед працівників у тому числі відсутність суворої трудової дисципліни, психологічна несумісність, випадковий прийом на роботу, вплив на згуртованість колективу – 8%. Також зазначимо, що згідно з дослідженням Ernst & Young в Україні спостерігається трохи вищий рівень корпоративного шахрайства ніж у середньому розвинених країнах (13%), але кращий ніж у країнах, що розвиваються (20%). Французька компанія Kroll Ontrack зарахувала крадіжки за допомогою інсайдерів до десятки тенденцій захисту інформації на 2022 рік відзначає, що на сьогодні прогресивні організації роблять ставку на посилення безпеки за допомогою технологій, а злочинці пішли простіше – шукають співників у персоналу. Крім крадіжок інформації також можна зіткнутися з поганим піаром колишніх підлеглих, судовими позовами, які

зачіпають репутацію компанії, некомпетентністю працівників, помилками в кадрових документах [5].

Дотримуючись логіки нашого дослідження, хотілося б зазначити, що економічні загрози для підприємницьких структур – правова невизначеність економічних відносин; державне обмеження можливостей економічного зростання; корупція; примушення виробників продавати продукцію певним споживачам; примушення покупців купувати товарів і послуг від певних виробників і продавців; забороняє продаж товарів з одного регіону в інший або за кордон; надає окремим підприємствам перевагу над іншими підприємствами; монополія конкурентних компаній; дискримінація монополій у надання послуг, продаж монопольних товарів, а також ціни на послуги та товари; шахрайська поведінка компаній-конкурентів (включаючи змову з працівниками компанії); незаконне привласнення та розтрата майна; серйозне порушення контракту із партнерами (рис. 2).

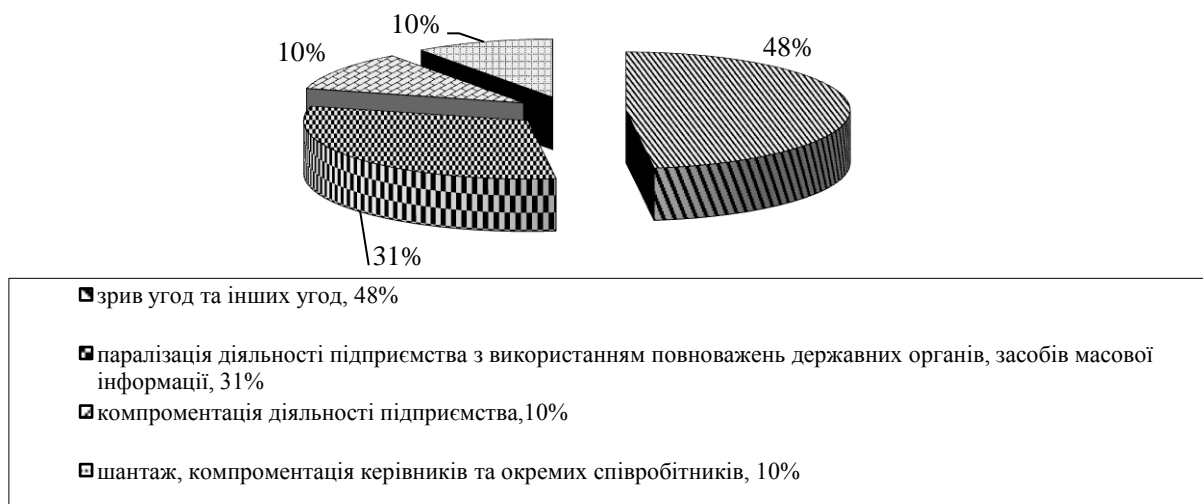

Рис. 2. – Структурний розподіл загроз економічної безпеки підприємств України, 2022 р.

Сформовано авторами на основі статичних даних

Також зазначаємо, що злочинні правопорушення щодо матеріальних цінностей (продукції), приміщень, споруд та інших ресурсів проявляються у: розголошенні або неправомірному використанні інформації, конструкції, виконання; фальсифікації продукції; крадіжці; промислового шпигунстві; шахрайстві; руйнація різними способами (вибух, підпал, обстріл тощо) (див. рис. 3).

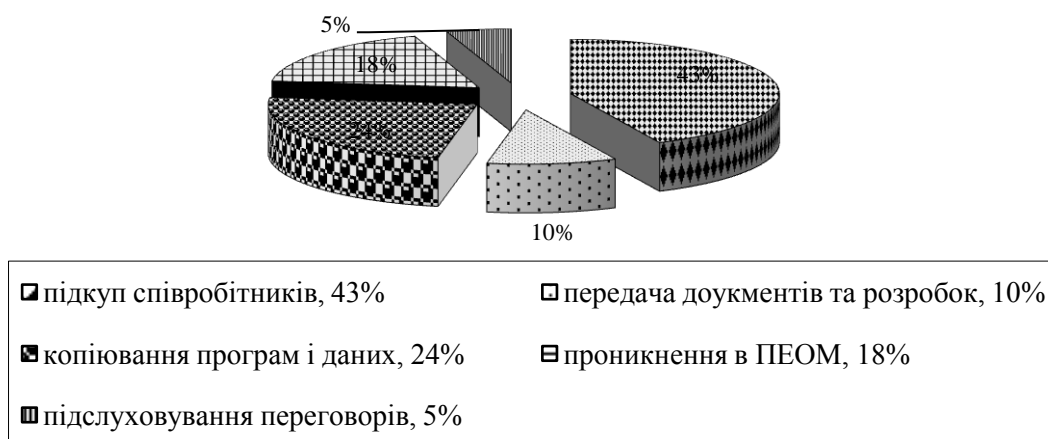

Рис. 3. – Структурний розподіл загроз економічної безпеки підприємств (промислове шпигунство), 2022 р.

Сформовано авторами на основі статичних даних

Продовжуючи логіку нашого дослідження зазначимо, що показники економічної безпеки підприємств наближається до його максимально допустимого значення, що свідчить про зростання загрози нестабільності, тобто про реальне зниження економічної безпеки. Слід зазначити, що загальний рівень економічної безпеки підприємства передбачається оцінювати як функціональну залежність від комплексних показників рівня виробничої, фінансової та інвестиційної безпеки підприємства, тобто комплексну оцінку, що в свою чергу можна функціонально визначити як залежність від деяких показників.

$$k_y = f(x_1, x_2, \dots, x_H, x_{H+1}, \dots, x_L), \quad h = \overline{1, H}; l = \overline{1, L}, \quad (1)$$

де k_y – узагальнюючий показник рівня економічної безпеки підприємства;

$(x_1, x_2, \dots, x_H, x_{H+1}, \dots, x_L)$ – часткові показники рівня економічної безпеки підприємства

Величини деяких показників H і L , які використовуються для оцінки загроз економічній безпеці підприємства, визначаються на основі конкретних умов у яких працює підприємство. Враховуючи вагові значення кожної частини показників для розрахунку узагальнюючих показників рівня економічної безпеки підприємств рекомендуємо застосовувати наступну модель [1, с. 383]:

$$k_y = \sum_{h=1}^H d_h \cdot \varphi_h \frac{\Pi_h^{(F)}}{\Pi_h^{(N)}} + \sum_{l=H+1}^L d_l \cdot \varphi_l \frac{\Pi_l^{(N)}}{\Pi_l^{(F)}}, \quad (2)$$

$$x_h = \frac{\Pi_h^{(F)}}{\Pi_h^{(N)}}; \quad x_l = \frac{\Pi_l^{(N)}}{\Pi_l^{(F)}}, \quad (3)$$

- де $\Pi_h^{(F)}$, $\Pi_l^{(F)}$ – фактичні значення частинних факторів (загроз), що впливають на узагальнюючі показники рівня економічної безпеки підприємства;
- $\Pi_h^{(N)}$, $\Pi_l^{(N)}$ – те ж, нормативні або планові;
- φ_h , φ_l – коефіцієнти вагомості відповідних частинних показників.

При цьому слід враховувати, що модельовані деякі показники, які позитивно впливають на загальний рівень економічної безпеки підприємства, є лінійними (фактичне значення коефіцієнта ділиться на нормативне значення), а функції які негативно впливають на загальний рівень економічної безпеки, є нелінійними (нормативне значення коефіцієнта ділиться на фактичне значення). На основі проведеного дослідження сформовано результати наукового дослідження основних часткових факторів (загроз) рівня економічної безпеки підприємницьких структур при цьому відхилення за «позитивними» показниками майже вдвічі перевищують відхилення за «негативні» показники (рис. 4).

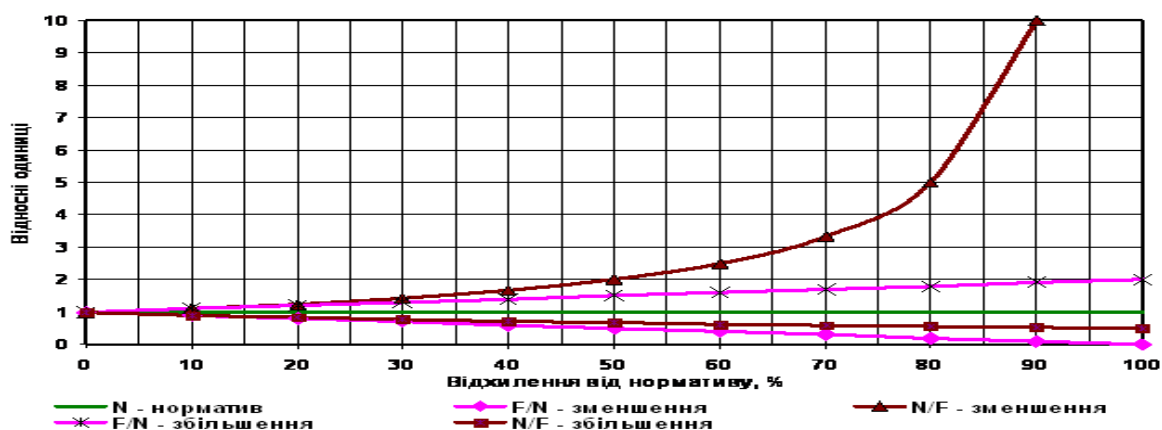

Рис. 4. – Результати оцінки часткового показника при відхиленнях його фактичного значення від нормативного рівня економічної безпеки підприємницьких структур, %
Сформовано авторами на основі статичних даних

На основі проведених досліджень встановлено, що зростанню економічних злочинів у системах підприємницьких структур сприяють такі фактори:

– несправедлива оплата та оцінка роботи працівників. У цьому випадку деякі працівники намагалися відновити справедливість шляхом розкрадання державних коштів тощо;

– неясність права власності. Це може стимулювати девіантну поведінку серед керівників вищої ланки;

– складна виробничо-організаційна структура з наявністю дочірніх підприємств, філій та інших економічно самостійних підрозділів;

– неефективні системи бухгалтерського обліку;

– низька якість робочих інструкцій: не зрозуміло, хто за що відповідає;

– необґрунтована система підбору та атестації персоналу [4, с. 38].

З практичної точки зору варто виділити основні види порушень у системі економічної безпеки підприємств: шахрайство з боку провідних спеціалістів (керівників та керівників середньої ланки, відповідальних за певний напрямок діяльності підприємства), переважно «замовників» компанії, особливо в міжнародних організаціях; фальсифікація сум «живих грошей» («готівки») в касі та суми на банківському рахунку, підробка чеків компанії; продаж і використання корпоративного майна (майна) для особистої вигоди без авторизація; оплата фіктивним («підставним особам») за роботу; використання електронних пристроїв та Інтернету для фальсифікації документів підприємства (наприклад, перерахування коштів підприємства на особисті рахунки, внесення «необхідних» змін до звітних документів); непроведення санкціонованих операцій з корпоративними цінними паперами, матеріальними та нематеріальними активами, фальсифікована звітність щодо коштів, виділених на відрядження та «представницькі видатки» на інші підприємницькі потреби.

Водночас варто зазначити, що комерційні структурні економічні злочини мають такі характеристики: сучасні корисливі економічні злочини мають високий латентний потенціал, методи та засоби кримінальної злочинності швидко вдосконалюються, трансформуються та відбуваються відповідні зміни, адаптація до нових умов та правила ведення бізнесу (економічні та правові інновації тощо) здатність у процесі професійної діяльності кількість злочинів, скоєних у технологічній сфері (карткові злочини, комп'ютерні злочини, кіберзлочини, злочини у сфері особистих комунікацій) посилюється використання досвіду у сфері фінансово-господарської діяльності, активна участь в організованих злочинних угрупованнях, які здійснюють економічні злочини, поєднують економічні злочини з корисливими загальнозлочинними діяннями, посилюють міжрегіональний і транснаціональний характер економічних злочинів; створити ефективну систему легалізації доходів від злочинної діяльності [3, с. 205].

Слід зазначити, що для успішного розкриття та розслідування кримінальних правопорушень після закінчення бойових дій в Україні правоохоронцям необхідно тісно співпрацювати між усіма підрозділами та підрозділами, а також з громадянами.

На даному етапі суспільного розвитку без використання новітніх методів боротьби зі злочинністю неможливо провести швидке та успішне досудове розслідування кримінального правопорушення. Високий рівень функціонування правоохоронних органів у сфері розслідування кримінальних правопорушень у даному напрямку залежить від використання та впровадження у повсякденну професійну діяльність новітніх методів і засобів, що забезпечує швидке та успішне розкриття інформації.

Розкриття та розслідування кримінальних правопорушень – це спільна діяльність підрозділів органів внутрішніх справ, органів дізнання, досудового слідства та інших підрозділів правоохоронних органів, спрямована на проведення комплексних заходів щодо виявлення кримінальних злочинів і збирання кримінальних доказів злочинців. Його метою є додаткове розслідування кримінальної відповідальності, відшкодування збитків, завданих протиправними діями, виявлення та усунення причин та умов, що призвели до вчинення кримінальних правопорушень.

Вирішення цих актуальних повсякденних завдань, що постають перед правоохоронними органами, потребує подальшого вдосконалення методів і підходів у боротьбі зі злочинністю. Особливої уваги заслуговує аналітичне забезпечення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень та правоохоронної діяльності, що забезпечує якісне планування заходів протидії злочинності. Тому аналітична діяльність та ділові обміни з використанням найсучасніших методів отримання інформації відіграють важливу роль у подальшому успішному плануванні заходів, прогнозуванні та протидії кримінальним правопорушенням.

Слід відзначити, що тільки використання публічних засобів і форм правоохоронної діяльності не може повною мірою гарантувати швидке, ефективне та результативне розслідування злочинних діянь, особливо небезпечних злочинів, які сталися під час воєнного стану. Розкриття злочинів тісно пов'язане з оперативно-розшуковою діяльністю і значною мірою залежить від ефективної взаємодії слідчих і діяльності, яку вони здійснюють під час виконання своїх функціональних обов'язків.

Злочини часто відбуваються миттєво, тому успіх розслідування значною мірою залежить від уміння слідчих максимально використати наявну інформацію. Одним із способів збору та отримання необхідної інформації під

час проведення негласних слідчих (розшукових) заходів є вмиле та професійне використання технічних засобів. Які конкретно технічні засоби необхідно застосовувати при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій, як вдало зазначив О.В. Ковальов, якщо слідчий проводить розслідування особисто, вирішує питання варто погоджувати із працівниками технічних та інших оперативних підрозділів, відповідальними за проведення негласних слідчих (розшукових) дій [6, с. 36].

Досить часто працівники органів досудового розслідування вже знаходяться на початкових стадіях розслідування і володіють певною інформацією про обставини розкривається злочину, а нерідко і про винного. Цю інформацію слідчі отримали зі свідчень потерпілих та інших джерел. Але в умовах воєнного стану, часто після завершення бойових дій, люди часто перебувають у стані стресу та страху, а тому не хочуть повідомляти правоохоронним органам про вчинення проти них кримінальних правопорушень, що в свою чергу створює високий ступінь латентності.

Крім того, правоохоронцям варто не забувати скористатися можливістю конфіденційної співпраці під час розслідування кримінальних правопорушень під час воєнного стану та після його скасування. Адже відповідно до ст. 275 КПК України передбачено, що при проведенні негласних оперативно-розшукових (розшукових) заходів слідчий має право використовувати відомості, отримані шляхом негласної взаємодії з іншими особами, або залучати цих осіб до негласної слідчої (розшукової) діяльності, які вчинені за обставин передбачених Кодексом [7]. Хоча критерії оцінки ефективності конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій поки що не перебувають у правовому полі, недооцінювати можливість такого співробітництва не можна.

Крім того, слід зазначити, що аналіз досліджуваних наукових проблем визначив необхідність формування багатовекторного механізму протидії злочинності в системі економічної безпеки підприємницьких структур в умовах післявоєнного відновлення, алгоритм реалізації якого передбачає:

- розробити та запровадити системи захисту від організованої злочинності та корупції;
- комплексні ринкові реформи, що спрямовані на підвищення економічної безпеки підприємств і тим самим досягнення загальної економічної стабільності;
- збереження системи державного контролю та відповідальності за діяльність усіх суб'єктів господарювання (незалежно від форми власності) з

питань, що зачіпають суспільні інтереси (оподаткування, зайнятість населення, підтримка науково-технічного розвитку тощо);

- створити сприятливі правові та економічні умови для внутрішніх інвестицій підприємницьких структур;

- встановити чіткі механізми контролю та звітності за ефективним використанням державних коштів та майна;

- забезпечити чіткий контроль руху грошових коштів шляхом мінімізації руху коштів за рахунок розширення сучасних електронних засобів та впровадження сучасних форм звітності;

- розробити та запровадити систему економічного контролю за легалізацією коштів, одержаних злочинним шляхом;

- розвиток та законодавче врегулювання доступу правоохоронних органів до банківської інформації про бізнес-структури;

- розробка та реалізація програм і проєктів щодо повернення в Україну незаконної валютної вартості;

- розробити та запровадити економіко-правові механізми законного реагування на порушення ринкових відносин, у разі недопущення яких для вирішення конфліктів будуть використовуватися кримінальні засоби.

Крім того, ефективна боротьба з проявами економічної злочинності потребує не лише комплексного системного підходу та поєднання національних профілактичних, правоохоронних і репресивних заходів, а й чітко визначених пріоритетів та адекватного забезпечення: економічного, кадрового, професійного, інформаційно-аналітичного. Нехтування хоча б однієї з цих складових може суттєво знизити ефективність системи бізнес-структур у протидії економічній злочинності.

Ми дотримуємося такої позиції та відзначаємо, що для упередження економічних злочинів на підприємницьких структурах необхідно: вдосконалити систему відбору та оцінки кадрів, збирати інформацію про працівників, оцінювати не лише бізнес, а й моральні якості, спростити організаційну структуру, вдосконалити системи бухгалтерського обліку, здійснити контроль бухгалтерського бізнесу, організація системи внутрішнього аудиту.

Список використаної літератури:

1. Андрушків Б. М. *Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство: монографія.* Тернопіль: Тернограф. 2012. 456с.

2. Вівчар О. І. *Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти: монографія.* Тернопіль, ФОП Паляниця В. А., 2018. 515 с.

3. Григорук П. М. *Методологічні засади моделювання системи забезпечення фінансово-економічної безпеки в умовах невизначеності і багатомірності ринкового середовища. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2017. Вип. 1. С. 204–198.*

4. Живко З. Б. *Механізм управління системою економічної безпеки підприємства. Науковий вісник Ужгородського університету. 2014. Вип. 3. С. 37–42.*

5. *Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. Україна, Київ. 2023. 120 с. URL: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=558&lang=uk*

6. Ковальова О. В. *Засоби інформаційного забезпечення під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика. 2022. № 1. С. 30–39.*

7. *Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>*

8. Харко Д. М. *Кримінологічні проблеми щодо визначення поняття та ознак сучасної економічної злочинності як фактора мінізації економіки України. Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. № 6. С. 597–601.*

3.4. Сутність, причини виникнення та систематизація кризових факторів діяльності промислових підприємств

Коваленко О.В.,

*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів,*

Дробишева О.О.,

*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційної економіки,
підприємництва та фінансів,*

Запорізький національний університет

Головною умовою забезпечення життєдіяльності промислових підприємств, які функціонують в умовах дії воєнного стану, високої турбулентності, невизначеності та динамічності зовнішнього середовища, є здатність передбачення та своєчасного реагування на перші ознаки виникнення кризового розвитку діяльності. Тому на сучасному етапі вкрай необхідним стає розуміння сутності криз, можливості їх передбачення та діагностування, розробка й здійснення антикризових заходів, які б дозволяли подолати їх якнайшвидше та з найменшими втратами.

Криза являє собою найбільш складний та суперечливий період в динаміці будь-якої системи. Відповідно до визначення, яке наведено у фінансово-економічному словнику, криза (від грец. krisis – рішення, різкий перелом,